

Hospodárske pomery vo Veličnej na základe urbárov zo 17. a prvej polovice 18. storočia

Ludmila Maslíková

Skúmanie hospodárskych pomerov predstavuje jednu z kľúčových úloh historického bádania, ktorá nám pomáha získať čo najkompaktnejší obraz o hospodárskych a sociálnych pomeroch v konkrétnej oblasti, rozširuje nám naše vedomosti aj o obchode, remesle, o príjmoch, o počte a hustote sídlisk v danom regióne a poukazuje na iný aspekt historického skúmania, keď našu pozornosť odvracia od sledovania len politických dejín.

Počet prác, ktoré by sa priamo zaoberali problematikou hospodárskych pomerov na Orave, je veľmi skromný. Ako jeden z prvých sa dejinami Oravy v našej historiografii zaoberal Miklós Kubínyi, avšak nezameriaval sa priamo na hospodárske dejiny.¹ Je to významná práca, ktorá v čase svojho vydania bola nesporným prínosom pre poznanie dejín Oravy. Vychádzal z nej aj Andrej Kavuljak pri prácach o dejinách Oravského hradu a Oravského komposesorátu,² pričom venoval zvýšenú pozornosť aj problematike hospodárskeho a sociálneho postavenia oravského ľudu. Základnou literatúrou pre poznanie dejín Oravského panstva za feudalizmu je jeho práca *Historický miestopis Oravy*³, v ktorej opisuje priebeh osídlenia Oravy, náboženské, národnostné, hospodárske, prírodné a kultúrne pomery. Možno povedať, že táto práca vyčerpáva problematiku dejín Oravského panstva a patrí medzi najvýznamnejšie diela o Orave, aké doposiaľ boli vydané. Cenné informácie, o dejinách dedín a mestečiek nám podáva aj práca Jozefa Geburu *Listiny k dejinám oravských obcí*⁴, ktorá však zostala v rukopise. Stručným náčrtom, ktorý sa snaží priblížiť hlavné historické údaje o Orave a hrade sú aj práce od Jolany Kavuljakovej, Dobroslavy Menclovej, Pavla Čaploviča, Petra Hubu a Milana Kleňa.⁵ Základnými a dodnes jedinými modernými a systematickými prácami, ktoré sa v doterajšej historiografii zaoberali problematikou urbárov

¹ KUBÍNYI, Miklós. *Árva vára*. Budapešť : Franklin - Társulat, 1890, 178 s.

² KAVULJAK, Andrej. *Hrad Orava*. Turčiansky sv. Martin : Knižtlačiarsky účastinársky spolok, 1927, 258 s.; KAVULJAK, Andrej. *Oravský komposesorát (vznik, dejiny, všeobecné, prírodné a hospodárske pomery so vzťahom na lesné hospodárstvo*. Praha : Vydané z prísl. exkur. riaditeľov štát. lesov a statkov ČSR, 1930, 195 s.

³ KAVULJAK, Andrej. *Historický miestopis Oravy*. Bratislava : SAV, 1955, 308 s.

⁴ *Listiny k dejinám oravských obcí*, č. 1, 1938, 225 s. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (*d'alej len MV SR*), Štátny archív Bytča (*d'alej len ŠA BY*), pobočka Dolný Kubín (*d'alej len DK*), fond *Jozef Gebura osobný fond*; *Listiny k dejinám oravských obcí*, č. 2, 1938, 235 s. MV SR, ŠA BY, pobočka DK, fond *Jozef Gebura osobný fond*. (*d'alej len GEBURA, Listiny k dejinám...*)

⁵ KAVULJAKOVÁ, Jolana – MENCLOVÁ, Dobroslava. *Oravský zámok*. Bratislava : Vydavateľstvo krásnej literatúry, 1963, 164 s.; ČAPLOVIČ, Pavol. *Oravský zámok*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967, 113 s.; KLEŇ, Milan. *Súbežnice života oravského človeka*. Vrútky : NADAS - AFGH, 1993, 375 s.; HUBA, Peter. *Oravský hrad*. Dolný Kubín : Vydavateľstvo Peter Huba, 1996, 134 s.

Oravského panstva sú dve edície od Władysława Semkowicza⁶ a edícia od Richarda Marsinu a Michala Kušika⁷, v ktorých sú publikované urbáre z roku 1619, 1624 a 1625.

Predmetom nášho skúmania sú hospodárske pomery mestečka Veličná, ktoré predstavuje jedno z najvýznamnejších sídiel na Orave, na základe svojej dlhej existencie. Prvý písomný údaj o Veličnej nachádzame v listine z roku 1272, v ktorej Ladislav IV. daroval Hocymerovi (Chotimírovi), pravdepodobne servientovi zvolenského župana, za smrť jeho syna v kráľovských službách dve poplužia zeme Revišné (*terra Revissnye*). V metácii vykonanej prostredníctvom zvolenského župana sa ako hraničný bod zeme Revišné spomína aj *Magna villa* - Veličná.⁸ Topograficky presná metácia so slovenskými názvami a doklady materiálnej a jazykovej kultúry dokazujú, že dolnú Oravu už pred 13. storočím obývalo slovenské obyvateľstvo. Podľa niektorých historikov možno predpokladať kontinuálne osídlenie tejto oblasti už od veľkomoravského obdobia.⁹ Hodnotu tohto inak relatívne riedko osídleného pohraničného územia značne zvyšovala obchodná cesta medzi Uhorskom a Poľskom, ktorej tranzitným územím bola práve Orava. Práve túto cestu strážila hradná posádka v kráľovských službách a záujmy panovníka tu mal ex offio zastupovať kráľovský kastelán, predstaviteľ oravskej správy.

Prvá písomná zmienka o Oravskej stolici – *comitatus*, pochádza z roku 1349. No nebolo to ešte definitívne, lebo v priebehu rokov 1351 - 1368 bola v písomných prameňoch stále označovaná ako „*districtus de Arva*“. Samostatná Oravská stolica so župnou samosprávou sa utvorila len v roku 1370. Sídlo stolice bolo na Oravskom hrade až do roku 1520, kedy sa stoličným sídlom stala Veličná. Veličná bola už v tom čase mestečkom a jej obyvatelia sa od roku 1454 v písomných prameňoch označovali ako mešťania „*cives et oppidani de Magna villa*“.¹⁰

⁶ SEMKOWICZ, Władysław. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa górnej Orawy (Cześć 2. listy i aktá)*. Zakopane : Nakładem Muzeum Tatrzańskiego, 1938, s. 109-132, 133-210.

⁷ MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal. *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II*. Bratislava : SAV, 1959, s. 153-231.

⁸ „*Cuius quidem terre mete distinguuntur: iucipit enim prima meta e parte magne ville, vbi duo fluvii coniunguntur, videlicet fluvius Chenk et fluvius Revissnye, et per ipsum fluvium ascendendo vadit ad arborem pomi; deinde flectitur ad vnum monticulum Hradek nominatum; deinde tendit versus occidentem ad montem Saar; deinde procedendo currit per montes ad montem Valch; per summitatem eiusdem montis currit versus orientem, et pervenit ad egressum fluvii Beztrech; et deinde flectendo currit versus meridiem per bonum spacium, de ipso fluvio exit, et vadit vltra vallem Hork, tangendo dumum spinarum et vergendo directe pervenit ad tres fontes lutosos; et abhinc descendit ad riuulum Chenk, et pervenit ad primam metam et ibi terminatur.*“

WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus IV*. Pest : Eggenberger Ferdinánd akademiai, 1862, s. 1; BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 48.

⁹ KAVULJAK, Andrej. Orava v 13. storočí. In *Sborník Matice Slovenskej*, roč. XII, 1935, č. 4, s. 395; BEŇKO, ref. 8, s. 47-48; *Veličná – 700 rokov trvania obce*. Zost. Pavol Čaplovič. Martin : Osveta, 1972, s. 34-35.

¹⁰ KAVULJAK, ref. 3, s. 251.

Dokladom o tom, že Veličná bola sídlom stolice, je listina Ľudovíta II. z roku 1520, kde sa spomína „*sedes iudiciaria in Naghffalva*“, „*iudices nobilium*“ a „*vicecomes*“, ktorým bol Mathias z Vyšného Kubína.¹¹ Pre hospodársky rozvoj sídliska bol dôležitý obchod so soľou, ktorý bol pre mestečko významným zdrojom príjmu. Privilégium od kráľa Žigmunda, na základe ktorého dostala Veličná právo obchodu s poľskou soľou a výsadu nikde neplatiť mýto od doma vyrobených a predávaných tovarov si obyvatelia mestečka pri každej zmene panovníka nechávali pravidelne aj potvrdiť. Dokonca panovníka žiadali, aby mohli slobodne uväzniť a pokutovať každého, kto odmietol previesť soľ do skladu vo Veličnej.¹²

Podľa daňových súpisov z roku 1548 bola Veličná označovaná ako *Nagyffalw* a mala 16 zdaniteľných usadlostí, richtára, 6 želiarov, 12 chudobných a 2 pastierov. Do roku 1567 sa zvýšil počet zdaniteľných usadlostí na 20. V roku 1599 bolo podľa daňových súpisov vo Veličnej zdaniteľných 50 domov.¹³

Sedemnásťte storočie bolo pohnutým obdobím pre celé územie Slovenska, teda aj pre Oravu. Najmä protihabsburské povstania a rozličné nepokoje veľmi negatívne pôsobili na ekonomické pomery v krajine, čo prirodzene malo za následok zhoršenie postavenia domáceho obyvateľstva. Už prvé povstanie na čele ktorého stál Štefan Bočkaj v roku 1605, prinieslo rabovanie a plienenie aj mnohých dedín a mestečiek na Orave. Podľa daňového súpisu z roku 1604 bolo vo Veličnej 22 zdaniteľných domov, ich počet do roku 1609 klesol na 8.¹⁴

Zlú situáciu v mestečku sa snažil vyriešiť aj Juraj Turzo, keď podľa listiny z 8. decembra 1607 oslobodil obyvateľov Veličnej od poddanských robôt za 750 zlatých, ktoré

¹¹ GRÓFOVÁ, Mária. *Mestská správa a sociálne rozvrstvenie obyvateľstva v mestečku Veličná v období neskorého feudalizmu*. In *Zborník Oravského múzea*, XVII, 2000, XVII, s. 141.

¹² 15. júna 1525 kráľ Ľudovít II. potvrdzuje obyvateľom Veličnej privilégium kráľa Žigmunda. GEBURA, *Listiny k mestečku Veličná*, č. 1, ref. 4, s. 70; 9. novembra 1548 Ferdinand I. na prosbu Michala Marcella de Turík a Petra Durkoviča, prisahného z Veličnej potvrdzuje privilégium kráľa Ľudovíta II. z 15. júna 1525. *Tamže*, s. 75; MV SR, ŠA BY, pobočka DK, fond: *Archív mesta Veličnej (ďalej len AMV)*; 28. apríla 1583 Rudolf II. vydáva mestečku Veličná listinu, v ktorej konfirmuje staršie výsady udelené od kráľa Maximiliána z 18. októbra 1569, povoľujúc im soľný sklad. MV SR, ŠA BY, pobočka DK, fond: *AMV*, šk. 1, inv. č. 1; 4. novembra 1614 Juraj Turzo na prosbu richtára z Veličnej a ostatných obyvateľov potvrdzuje právo soľného skladu v mestečku. MV SR, ŠA BY, pobočka DK, fond: *AMV*, šk. 1, inv. č. 2; 15. októbra 1635 Ferdinand II. udeľuje na prosbu obyvateľov Veličnej konfirmáciu, v ktorej potvrdzuje soľné právo vydané pre mestečko panovníkom Rudolfom II. v roku 1583 a predchádzajúcimi panovníkmi Maximiliánom, Ferdinandom, Ľudovítom, Žigmundom, MV SR, ŠA BY, pobočka DK, fond: *AMV*, šk. 1, inv. č. 3; 24. júna 1712 Karol VI. na žiadosť notára z Veličnej Martina Mensatorisa konfirmuje staršie privilégia. MV SR, ŠA BY, pobočka DK, fond: *AMV*, šk. 1, inv. č. 4.

¹³ MOL, O. L. *Dicajegyzékek Raksz.: A 2610. Tomus II. Arva megye 1548,1567, 1599*, s. 151, 271, 540.

Xerokópia v ŠA BY, pobočka DK.

¹⁴ MOL, O. L. *Dicajegyzékek Raksz.: A 2610. Tomus II. Arva megye 1604, 1609*, s. 688, 707. Xerokópia v ŠA BY, pobočka DK.

mali platiť na štyri kantrové dni¹⁵, okrem toho odovzdávali ako naturálie 1 vola, 100 kapúnov, 50 husí, 400 vajec a 22 jariabkov. K ďalším povinnostiam patrilo dávanie darov, odovzdávanie desiatku z oviec, z medu, v prípade potreby museli ísť do boja, opravovať hrad, pánom poskytovať kone na cestu, nosiť listy a vozit' z hradu víno do pánskej krčmy vo Veličnej. Mestečko už v tomto období malo podmienku stavať krásne domy, v prípade porušenia muselo zaplatiť pokutu 40 zlatých. Okrem toho museli mešťania každoročne odovzdávať za 10 zlatých 20 lukien jačmeňa a za 4 zlaté 21 lukien a 1 korec ovsu. Počas roka mohli obyvatelia Veličnej predávať pivo a víno len štyri týždne počas jarmokov.¹⁶

Nielen začiatok, ale aj neskoršie dekády 17. storočia predstavovali pre obyvateľov Slovenska roky nepokojov. Často sa stávalo, že dediny vyrabovali buď vojaci nepriateľskej strany alebo príslušníci samotného kráľovského vojska. Povinné poplatky a dávky neustále rástli podľa vôle a potrieb príslušných panstiev. Poddaných na Orave zamestnávalo v prevažnej miere poľnohospodárstvo a chov dobytky. Poddaní mali k pôde užívacie právo. V rámci obrábania pôdy sa na dolnej Orave už v tomto období uplatňoval trojpoľný systém, čo znamená, že polia mali rozdelené na tri časti, pričom jednu časť vysievali jarinami, druhú oziminami a tretia časť zostávala ležať úhorom. Popri obilninách obyvatelia Veličnej pestovali aj kapustu, chmeľ, ľanové semená a konope. Obrábanie pôdy v tejto oblasti bolo veľmi náročné, pôda bola kamenistá a na niektorých miestach bola vystavovaná neustálym záplavám. Chotár dediny okrem poľnohospodárskej pôdy tvorili aj lúky a pasienky. Lesy v chotári dediny boli majetkom Oravského panstva.

Neoddeliteľnou súčasťou hospodárstiev bol aj chov dobytky a úžitkových zvierat, ako boli kone, kravy, voly, teľatá, ovce, kozy, ošípané, včely, hydina a lovila sa aj divá zver a vtáky. Ryby lovili v rieke Orave, Váhu, Šútovke a Bystričke. Rybári a hájníci odovzdávali panstvu každoročne určité predpísané množstvo rýb a diviny. Povinnosťou rybárov vo Veličnej bolo odovzdávať 12 bielych rýb týždenne na hrad, čo predstavovalo do roka 600 rýb. V prípade, že rybár neodovzdal žiadne ryby, od každej bielej ryby mal platiť po 2 peniaze.¹⁷ Hospodársky význam mali aj mlyny, píly, valchy na úpravu súkna, ktorých najčastejšími prenajímateľmi a v neskoršej dobe aj majiteľmi boli škultéti. Oravskému panstvu odovzdávali z nich peňažné alebo naturálne dávky. Peňažný príjem poddaným v rámci regálnych práv

¹⁵ Podľa urbára z roku 1625 to boli: kantor svätójurský (24. apríla), kantor svätójanky (24. júna), kantor svätomichalský (29. septembra) a kantor vianočný (25. decembra).

¹⁶ MARSINA – KUŠÍK, ref. 7, s. 165 - 167.

Lukno – kvantitatívna miera, liptovské lukno bolo v roku 1582 asi 156,32 litrov, *Korec* – pôvodne miera na sypaniny, 25 - 85 l, neskôr ustálená na 30 litrov alebo 25 kg, *Zlatý* – početová jednotka, pre drobné mince v hodnote 100 uhorských denárov.

¹⁷ MARSINA – KUŠÍK, ref. 7, 229 - 230.

zabezpečovala aj výroba a čapovanie liehovín, obyvatelia platili svojmu zemepánovi zato tzv. poplatok za páleníčný kotlík.

Poddanský vzťah mestečka voči Oravskému panstvu najvýstižnejšie vyjadrovali práve urbáre. Podľa urbára z roku 1619 richtárom v mestečku bol Stanislav Sudor, ktorý bol aj kastelánom hradu a mal na seba a svojich dedičov zapísaný dom a jeden a pol usadlosti v hodnote 200 zlatých, zároveň bol oslobodený od všetkých povinností a poplatkov. V urbári je zaznamenané aj meno Mateja Staníka, ktorý bol slobodný, vlastnil jeden a pol usadlosti a jeho povinnosťou bolo dovážať soľ z Krakova. V mestečku bolo 24 sedliackych usadlostí a 17 želiarov, ich povinné dávky a poplatky boli aj v tomto období určené podľa listiny Juraja Turzu z 8. decembra 1607.¹⁸

Nový súpis povinností na Oravskom panstve bol zostavený Štefanom Lytašim v roku 1624, na príkaz Alžbety Coborovej. Urbár obsahoval však iba údaje o poddaných a o usadlostiach, chýbali v ňom údaje o povinnostiach.¹⁹ Nový urbár z roku 1625, ktorý bol zostavený na základe spomínaného súpisu Štefana Lytašiho a urbár z roku 1626 zachytávajú povinnosti poddaných v rovnakej výške, ako boli určené podľa listiny Juraja Turzu z 8. decembra 1607. V roku 1624 a 1626 richtárom v mestečku bol Pavol Mlynár, urbár z roku 1625 uvádza len zmienku, že richtára majú poriadneho, ale podľa zachovaného Zoznamu richtárov a notárov môžeme predpokladať, že richtárom v tomto období bol Matej Braček.²⁰

V týchto rokoch bolo v mestečku 37 usadlostí, s názvami Levkovska, Komarova, Holčatiovská, Tyllovská, Firičovská, Noskovská, Zmockova, Lackovičova, Stanikova, Grošova, Bračekova, Turkova, Juraškova, Trnkova, Uličných, Načatovská, Zlomkova, Talabajova, Gribovičova, Markovičova, Židovská, Machajovská, Kubačkova, Cimrákova, Čechova, Ožvaldova, Šulkova, Šestákova, Urbanovičova, Raffajovičova, Štrbova, Krajčovičova, Marčekova, Pechovičova, Rozmusova, Pagáčova, Klimova, nazývaná Jurikovičova, na ktorých bývalo 51 sedliackych rodín. Na jednu usadlosť vysievali okolo 10 lukien a z lúk zviezli do dvoch vozov sena. V mestečku bolo v tomto období aj 24 želiarov.

Príjmy plynuli aj farnosti z výnosov farských polí v Revišnom, na ktoré sa vysievalo 5 lukien a v Istebnom, na ktoré sa vysievalo 21 lukien. Farnosť okrem toho získavala sedem

¹⁸ MV SR, ŠA BY, fond: *Oravský komposesorát*, Urbár Oravského panstva z roku 1619, fasc. 70, inv. č. 153, no 1, fól. 20; MARSINA – KUŠÍK, ref. 7, s. 165 - 167.

¹⁹ SEMKOWICZ, ref. 6, s. 206-208.

²⁰ Porovnaj: SEMKOWICZ, ref. 6, s. 206; MARSINA – KUŠÍK, ref. 7, s. 165; MV SR, ŠA BY, fond: *Oravský komposesorát*, Urbár a súpis Oravského panstva z roku 1626, fasc. 70, inv. č. 155, no 3, s. 18; MAŤUGOVÁ, Soňa. *Inventár mestečka Veličnej (1583 - 1871). Zoznam richtárov a notárov v mestečku Veličná z r. 1621 – 1853*, s. 84. MV SR, ŠA BY, pobočka DK.

vozov sena z lúky z Geceľa, z mestských Dielníc päť vozov a z Revišného dva vozy sena. Podľa urbára z roku 1624 mal farár na výpomoc aj šiestich želiarov.²¹

Podľa urbárov vidíme, že na čele mestečka stál už v tomto období richtár. Voľba richtára sa konala v prvý januárový týždeň a v rokoch 1621 – 1646 stolica nariadila konať voľbu richtára na 1. mája. V nasledujúcom období sa voľba richtára konala opäť v januári a od roku 1726 na sviatok sv. Michala alebo v prvý novembrový týždeň. Prehľad richtárov, notárov a prísazných sa nám zachoval od roku 1683, dovtedy sú správy z niektorých rokov útržkovité pre požiar, ktorý zasiahol mestečko v roku 1683. Podľa zachovaného zoznamu richtárov sa do roku 1730 nemohol stať richtárom dvakrát za sebou ten istý kandidát. Po roku 1730 to už bolo bežnou praxou.²² Kandidátku na richtára musel schváliť provizor panstva, ktorý mal byť pri voľbách aj osobne prítomný. Zväčša namiesto neho bol prítomný farár, ktorý mal niekedy moc presadiť do tejto funkcie aj svojho kandidáta. Richtára okrem iného volili aj plnoprávni mešťania, ktorých počet sa pohyboval okolo 175. Na čelo mestečka sa dostal ten, kto získal najviac hlasov. Richtár zvolával a viedol „*generalis congregatio oppidi*“, ako nazývali zhromaždenia mestečka a mestskej rady.²³

Druhá polovica 17. storočia bola pre Veličnú katastrofálna. Oravy sa vo veľkej miere dotklo Vešelénioho sprisahanie (1664 – 1671), do ktorého bol zapletený aj direktor Oravy Štefan Tököli. Silná protireformačná politika Habsburgovcov, zhoršenie hospodárskych a sociálnych pomerov vyvolali novú vlnu nespokojnosti, ktorá podnietila vznik nového protihabsburského povstania pod vedením Gašpara Piku, ktoré skončilo popravou 25 oravských a liptovských richtárov, ktorí sa s poddanými zúčastnili na povstaní.

Nový urbár z roku 1677, ktorý bol vyhotovený na príkaz vtedajšieho komposesora Juraja Erdödyho zachytáva zvýšené množstvo stanovených dávok a poplatkov pre panstvo. Richtárom v mestečku bol v roku 1677 Matej Kosár, nazývaný Staník a v roku 1681 Juraj Kubačka. V mestečku bolo 18 usadlostí a 26 želiarov. Prvýkrát boli prepočítané naturálne dávky aj na peňažné. Napríklad poplatok za kata bol vo výške 3 zlatých, za 50 husí mohli zaplatiť 10 zlatých, za 400 vajec 1 zlatý a 33 ½ denára, za 22 jariabkov 5 zlatých a 50 denárov, za dva mlyny na Bysterci platili 10 zlatých, za nájom poľany na pasenie platili 3 zlaté a 40 denárov. Celkový poplatok za mestečko predstavoval sumu 934 zlatých a 7 ½ denára. K nepravidielným povinnostiam aj naďalej patrilo účasť na opravách hradu, nosenie

²¹ SEMKOWICZ, ref.6, s. 206 - 208, MARSINA - KUŠÍK, ref. 7, s. 165 - 167, MV SR, ŠA BY, fond: Oravský komposesorát, Urbár a súpis Oravského panstva z roku 1626, fasc. 70, inv. č. 155, no 3, s. 18 - 21.

²² Celkový prehľad richtárov v mestečku Veličná uvádza – MAŤUGOVÁ, Soňa. *Inventár mestečka Veličnej (1583 - 1871). Zoznam richtárov a notárov v mestečku Veličná z r. 1621- 1853*, s. 84-89. MV SR, ŠA BY, pobočka DK; GRÓFOVÁ, ref. 11, s. 142-143.

²³ GRÓFOVÁ, ref. 11, s. 142-145.

listov, vozenie vína z hradu do pánskych krčiem, v prípade potreby museli povstať so zbraňou do boja a v prípade, že mestečko navštívilo panstvo, bolo ich treba úctivo prijať a pohostiť.²⁴

Už v nasledujúcich rokoch vypuklo nové protihabsburské povstanie Imricha Tököliho, spojeného s Turkami, ktoré Habsburgovci porazili s pomocou poľského kráľa Jána III. Sobieskeho, na základe zmluvy, ktorá bola uzatvorená medzi ním a cisárom Leopoldom I. Litovský oddiel vedený Sapiehom a Ogiňským mal približne 10 000 mužov a hranice Oravy prekročil už v októbri 1683, s cieľom pomôcť cisárovi poraziť Turkov. Litovci sa však k Viedni vôbec neponáhľali a cestou vydrancovali 27 dedín. Vypálili aj mestečko Veličná, kde bol umiestnený stoličný a mestský archív aj so stoličnou pečaťou.²⁵ Mestečko sa z tejto katastrofy už nikdy nespamätalo; nakoľko sa nachádzalo na kráľovskej ceste už v roku 1686 bolo znova dvakrát vypálené.²⁶ O tom, kedy a v akej forme sa začala budovať mestská správa nemáme zachované žiadne priame písomné záznamy. Podľa archívnych materiálov sa mestská správa a písomnosti týkajúce sa mestečka a vlastníctva pôdy jeho obyvateľov postupne obnovovali za richtárstva Juraja Kubačku.²⁷

V roku 1686 Oravské panstvo vydalo príkaz na spísanie nového urbára, aby získali predstavu o počte obyvateľov. Peňažné povinnosti mestečka sa v tomto období znížili na 300 zlatých, okrem toho mestečko bolo povinné odovzdávať desiatok od oviec, včiel a vykonávať prácu na majeri.²⁸ Veličná po tomto spustošení prestala byť sídlom stolice a sídlo stolice sa prenieslo do Dolného Kubína (1683 - 1920). Podľa portálnych súpisov v roku 1690 v mestečku bolo obývaných 7 ³/₄ usadlostí, v roku 1695 10 usadlostí a 8 želiarskych domov.²⁹

Posledné protihabsburské povstanie, ktoré viedol František II. Rákoci vypuklo v Uhorsku už v roku 1703 a v tom istom roku sa podarilo jeho povstaleckým kurucom obsadiť aj Oravu a nastoliť vlastný poriadok. Poddaný ľud sa snažil Rákoci získať patentom vydaným 27. septembra 1703, podľa ktorého boli povstalci počas obdobia účasti v jeho

²⁴ *Urbár Oravského panstva z roku 1677*. MV SR, ŠA BY, fond *Oravský komposesorát*, fasc.70, inv. č. 156, no 4, fol. 77; *Urbár Oravského panstva z roku 1681*. MV SR, ŠA BY, fond *Oravský komposesorát*, fasc. 70, inv. č. 157, no 5, fol. 46. *Denár* – uhorská strieborná minca (od druhej polovice 18. storočia aj medená). Po roku 1780 ho prestali raziť, ale ako početová jednotka sa používal aj naďalej.

²⁵ „*W tento rok wssecko mesto do hlavne, w kostol, y weže zhoreli, y zvony se roztopili, který oheň wogsko litwánske schwálne roznjtilo a wukol mesta podpalowalo, a to sýce z tej příčiny teg, že některý N. Porubszky gegich regiments - pátera za mostom zastrelil, a to pak gisté wogsko zo Žasskowa se wrátilo a na newinnem meste pre gedného mrcha človeka Porubszkyeho, ohnem podpáleným a roznjiceným se wymstilo.*“ *Záznam z 15. októbra 1684 o vypálení Veličnej litovským vojskom*. MV SR, ŠA BY, pobočka DK, fond *AMV*, šk. 13, inv. č. 101, fasc. IV.

²⁶ KAVULJAK, ref. 3, s. 254.

²⁷ GRÓFOVÁ, ref. 11, s. 142-145.

²⁸ *Urbár Oravského panstva so súpismi podzámočného a raciborského majera z roku 1686*. MV SR, ŠA BY, fond *Oravský komposesorát*, fasc. 70, inv. č. 158, no 6, s. 78.

²⁹ *Výtah zo súpisov port z roku 1690, 1695*. MV SR, ŠA BY, fond *Oravský komposesorát*, fasc. 78, inv. č. 178, no 1, s. 1, 26.

vojsku oslobodení od všetkých povinností. Nádej poddaných na zlepšenie ich postavenia, napriek sľubom nespĺnil. Oravský hrad sa dostal z povstaleckých do cisárskych rúk 10. apríla 1709. Povstanie Františka II. Rákociho bolo oficiálne ukončené v roku 1711 Satmárskym mierom a s ním sa ukončilo obdobie dlhoročných vojen a stavovských povstaní.³⁰ Podľa portálneho súpisu z nasledujúceho roku sa zvýšil počet obývaných usadlostí na 16, výsevná plocha bola 533 gbelov obilia a z lúk zviezli 31 vozov sena.³¹

Stav usadlostí sa výrazne nezmenil ani o tri roky neskôr. Vojny priviedli krajinu do ťažkej hospodárskej situácie. Stavovské povstania ukázali, že systém obrany v krajine je zastaralý. Uhorský snem preto prijal v roku 1715 zákon č. 57, ktorý nariadil „sčítanie“ obyvateľstva „za účelom riadneho rozvrhnutia verejných bremien ..., aby bol určený spravodlivý a správny pomer zaťaženia.“ Dôvodom bola nezrovnalosť pri vyberaní kontribúcie (vojenskej dane). Hodnovernosťou celokrajinského daňového súpisu z roku 1715, a jeho revíziou z roku 1720 sa v našej historiografii zaoberali už viacerí autori, ich názory sa v tejto otázke výrazne rozchádzajú.³²

Podľa spomínaného daňového súpisu z roku 1715 žilo vo Veličnej 104 sedliackych a 9 želiarskych rodín. V porovnaní s urbárom z toho istého roku, ktorý sa nám zachoval na Orave, vo Veličnej žilo 123 rodín, čo je približne 620 obyvateľov. Richtárom v mestečku bol Juraj Marček. Usadlosti sa aj v tomto období delili na štvrtiny, osminy, dvanástiny, etc. Najbohatšími vlastníckmi boli práve tí, ktorí vlastnili štvrtinu. Vlastníka celej usadlosti alebo polovice v mestečku v tomto období nebolo. Hospodári v tom čase chovali 12 koní, 252 kráv, 175 volov, 67 teliat, 75 oviec, 62 ošípaných, mali 29 včelích úľov a vysievali 540 korcov ovsu, 900 korcov raže a z lúk zviezli 60 vozov sena. Medzi nové rodiny v tomto období patrili - Sojka, Vlčík, Culicisová, Czimiráková, Kiszelová, Boháčová, Clementisová, Zlomoková, Davdová, Blahútová, Hrubušková, Paczulíková a Maňťová. Peňažné povinnosti mestečka sa zvýšili v porovnaní s rokom 1677 o 450 zlatých.³³

³⁰ KLEŇ, ref. 5, s. 132.

³¹ *Výtah zo súpisov port z roku 1712*. MV SR, ŠA BY, fond *Oravský komposesorát*, fasc. 78, inv. č. 178, no 1, s. 90. Gbel – miera na sypaniny a tekutiny, bratislavský malý gbel mal obsah 70 holieb, t.j. asi 59 litrov, spišský 48 litrov.

³² ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1720 - 1721*. Budapešť, 1896; ACSÁDY, Ignác. *Dejiny poddanstva v Uhorsku*. Bratislava : SAV, 1955. 445 s; JANŠÁK, Štefan: *Slovensko v dobe uhorského feudalizmu. Hospodárske pomery od 1514 do 1848*. Bratislava : Československé zemedelské muzeum, 1932, 298 s; SVETOŇ, Ján. *Vývoj obyvateľstva na Slovensku*. Bratislava: Epoque, 1970, 263 s; SIRÁCKY, Ján. *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Martin : Matica slovenská, 1984, 312 s; KOHÚTOVÁ, Mária. *K hodnote daňových súpisov z roku 1715, 1720 a ich údajom o počte obyvateľstva*. In *Historický časopis*, 1984, roč. 32, č. 1, s. 83-100.

³³ *Urbár Oravského panstva z roku 1715*. MV SR, ŠA BY, fond *Oravský komposesorát*, fasc. 74, inv. č. 170, no 2 et a., s. 292-304; MOL, O. L. *Archivum regnicolare, Conscriptio regnicolaris anno 1715*, Árva megye, Lad CC, no 1, f. 185 - 189. Xerokópia v ŠA BY, pobočka DK. (Tab. č. 1)

Tabuľka č. 1

Peňažné povinnosti mestečka v rokoch 1677, 1686, 1715.

Sídlo	Peňažné povinnosti		
	1677	1686	1715
Veličná	934 zl. 7 ½ d.	300 zl.	1384 zl. 7 ½ d.

Nasledujúce obdobie, počas ktorého nastal hospodársky a sociálny vzostup mestečka, prerušili roky v dejinách Oravy označené ako zamrznuté alebo hladové. Vzhľadom na studené počasie, obyvatelia zasiali obilie neskoro a v septembri ešte nedozretú úrodu zničil ľadovec. Hlad sa stal jedným zo základných impulzov masových útekov poddaných zo svojich domovov. V roku 1716 odišli z Veličnej Martin Pagáč, Ondrej Borsuk, Adam Štrba, ktorí zanechali opustenú časť usadlosti o rozlohe $\frac{1}{16}$, a Ondrej Nabošek, Juraj Načatý, Pavol Kopča a Juraj Lehocký, ktorí zanechali časť usadlosti o rozlohe $\frac{1}{8}$. Prevažná časť sa usídlila v okolí Pešti a v mestečku Varín.³⁴ Podľa súpisu obývaných a opustených usadlostí z roku 1719 v mestečku bolo 18 usadlostí, na ktorých bývalo 90 sedliackych rodín, ktoré zväčša obhospodarovali od $\frac{1}{8}$ do $\frac{1}{12}$ pôdy. Počet obyvateľov sa miernejšie zvýšil už v roku 1728, keď v mestečku bolo 118 sedliackych rodín, 9 želiarov a 9 podželiarov.³⁵ Počas morových epidémií, ktoré zasiahli Veličnú v rokoch 1732, 1739 a 1742 sa počet obyvateľov opätovne znížil, podľa písomných prameňov v rokoch 1613 - 1700 vymrelo vo Veličnej 153 rodín.³⁶

Tabuľka č. 2

Počet sedliakov, želiarov a podželiarov vo Veličnej podľa urbáru z roku 1715, portálneho súpisu z roku 1728 a súpisu obyvateľov z roku 1751 a počet obyvateľov, ktorí odišli z Veličnej v období tzv. zamrznutých rokov v roku 1716.

Sídlo	1715		1716		1728		1751						
	richt.	sedl.	žel.	podžel.	richt.	sedl.	žel.	podžel.					
Veličná	1	123			7	1	117	9	9	1	139	17	

Hospodárskemu rozvoju mestečka aj v tomto období pomáhal rozsiahly spoločný majetok a regálne úžitky, z ktorých plynuli príjmy do pokladnice mesta. Najväčší príjem malo mestečko z varenia piva, z prenájmu mlynov, z prenájmu pekárne, jatiek, mestských pivníc a miestností v mestskom dome, z prenájmu mestských lúk a pasienkov, z varenia pálenky, z predaja mäsa, vosku, sviec, z predaja soli, z obchodu so šindľami, etc. Susedné dediny Žaškov, Oravská Poruba, Zábrež, Valaská Dubová, Jasenová platili mestečku aj tzv. mostové

³⁴ *Súpis poddaných Oravského komposesorátu, ktorí odišli z Oravy v roku 1716.* MV SR, ŠA BY, fond *Oravská župa I. (1584 - 1849)*, šk. 55, fasc. 6, inv. č. 402, no 6.

³⁵ Porovnaj: *Súpis obývaných a opustených škultétskych a sedliackych usadlostí z roku 1719.* MV SR, ŠA BY, fond *Oravský komposesorát*, fasc. 78, inv. č. 179, no 2, s. 43-49; *Portálny súpis z roku 1728.* MV SR, ŠA BY, fond *Oravská župa I (1584 - 1849)*, šk. 485, fasc. 10, inv. č. 1124, no 1.

³⁶ *Abecedný zoznam zomrelých v mestečku v rokoch 1613 - 1700.* MV SR, ŠA BY, pobočka DK, fond *AVM*, fasc. XXIII, inv. č. 156. Počty obyvateľov pozri v Tab. č. 2

vo výške 1 zlatý a 65 denárov za použitie mostu cez rieku Oravu. Drobné príjmy malo mestečko z konania trhov a jarmokov, kde vyberali poplatok za miesto na námestí a z predaja tovaru.³⁷ Do roku 1740 sa varilo pivo vo Veličnej zväčša po domoch a platili daň 1 zlatku od várky a 50 denárov od kotlíka. Výstavbu pivovaru zahájili v roku 1739 a dokončili o dva roky neskôr. Prvým „pivovarníkom“ bol Martin Kováčik.³⁸

Keďže mestečku boli udelené aj práva voľného obchodu so soľou, soľného skladu, konania trhov a jarmokov a bolo oslobodené od platenia tridsiatku a mýta, umožnilo to rozvoj remesiel a cechov. V roku 1616 bol založený cech krajčírov, v roku 1628 cech čižmárov a v roku 1678 cech mäsiarov. V roku 1734 boli v mestečku zastúpené takmer všetky remeselnícke odvetvia: napr. 29 krajčírov, 26 obuvníkov, 18 výrobcov krbcov tzv. koturnárov, 12 kováčov, 10 hrnčiarov, 6 kožušníkov, 6 výrobcov ľanu, 4 truhliarov, 2 remenárov. V tom období sa zaoberalo remeselníckym odvetvím 136 obyvateľov mestečka.³⁹

V sociálnej štruktúre mestečka mali svoje zastúpenie mešťania, ktorí patrili k najbohatším obyvateľom mestečka a podieľali sa aj na správe mestečka. Druhú skupinu tvorili remeselníci a želiari, ktorý vlastnili kúsok pôdy. Mestskú chudobu tvorili podželiari, ktorí nevlastnili nič alebo len biednu chatrč a slúžili u bohatších gazdov. Poslednú skupinu tvorila čelad', ktorá pracovala u bohatých gazdov. Podľa rozhodnutia, ktoré vydalo mesto 30. júla 1627 gazda bol povinný zaplatiť koscovi trávy za jeden deň 4 denáre a koscovi obilia 6 denárov. Ak niektorý gazda vyplatil vyššiu čiastku dostal pokutu 25 denárov. Ďalšiu úpravu vzájomného vzťahu medzi gazdom a čelad'ou máme v prameňoch zaznamenanú až v roku 1840. Podľa nej sa paholkovia a slúžky delili do prvej, druhej a tretej triedy podľa práce, ktorú vykonávali. Ich mzda bola vyplácaná v naturálnej aj peňažnej forme.⁴⁰

Hospodársky vývoj konkrétnej dediny alebo mestečka vždy závisel nielen od politických, ale v neposlednom rade najmä od prírodných a spoločenských podmienok. Na Orave bol samozrejme tento vývoj ovplyvnený menšou bonitou pôdy a v porovnaní s oblasťami západného a južného Slovenska aj menšou mierou osídlenia. Na druhej strane oblasť Oravy nebola poznamenaná tureckým nebezpečenstvom. Sledované obdobie bolo aj na Orave ovplyvnené stavovskými povstaniami, keď najmä povstania Vešeléniho, Tököliho a Juraja Rákociho zasiahli aj toto územie. Kým v 16. storočí možno hovoriť o rozvoji Veličnej, v 17. storočí nastáva pokles hospodárskeho rozvoja, keď klesá počet obyvateľov

³⁷ *Veličná (725 rokov)*. Zost. Peter Huba. Dolný Kubín : Vydavateľstvo Peter Huba, 1997, s. 39-42.

³⁸ *Veličná - 700 rokov trvania obce*, ref. 9, s. 78.

³⁹ MAŤUGOVÁ, Soňa: *Inventár mestečka Veličnej (1583 - 1871)*, s. 25. MV SR, ŠA BY, pobočka DK.

⁴⁰ GRÓFOVÁ, ref. 11, s. 150-151; MAŤUGOVÁ, Soňa: *Inventár mestečka Veličnej (1583 - 1871)*, s. 20-21. MV SR, ŠA BY, pobočka DK.

a obrábanej pôdy. Tým pádom samozrejme klesajú aj príjmy Oravského panstva. Neskoršiemu opätovnému rozvoju Veličnej do určitej miery zabránil požiar v roku 1683 a opätovne v roku 1686. Vtedy Veličná stratila svoju spoločenskú funkciu a sídlo stolice sa presunulo do Dolného Kubína. Po stavovských povstaniach nastal opäť rozvoj mestečka, ktorý bol neustále poznamenaný zvyšujúcimi sa dávkami a povinnosťami zo strany Oravského panstva.

Economic Conditions in Veličná according to „Urbarium“ from the 17th and the First Half of the 18th century

Veličná is one of a few villages in Orava with such a long and rich history. The Ladislav's IV. document from 1272 is the first written act mentioning the village. The Orava region was a part of the big Zvolen's royal county. Later, the Orava region, together with the Liptov and Turiec districts, detached from this royal county. During the 14th century they became independent counties. The county's seat was at the Orava Castle until 1520 and then it was moved to Velicna until the year 1683, when it was moved to Dolny Kubin after the Lithuanian troops destroyed the village. Despite of all Velicna's liberties, the village was in servile relation to Orava's administration until the bondage was cancelled in 1848. The subject of our research is mainly the problem of economic situation, population and social structure development in small villages, which has not been a part of any social study until now.

Keywords: urbarium, town, Orava county, settlement, peasant, monetary fee, fee in kind

http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=historia_nova

MASLÍKOVÁ, Ľudmila. *Hospodárske pomery vo Veličnej na základe urbárov zo 17. a prvej polovice 18. storočia*. In *Historické štúdie k jubileu Romana Holeca*. Historia nova [online], 2010, roč. 1, č. 1, Bratislava : Stimul, 2010, s. 40-50. Dostupné na internete: <http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoI-2010-1.pdf>